

LÖNEBILDNING, SKATTEBILDNING, IDÉBILDNING

CARL-JOHAN WESTHOLM

*I Sverige tar regeringen liten del i löneförhandlingarna
men desto större del av lönerna.*

Det borde vara tvärtom.

Svensk ekonomi utvecklas sämre än genomsnittet i Europa sedan mer än ett kvarts sekel. Sedan länge är relationerna goda mellan företagsledningarna och fack på de enskilda företagen i Sverige. Det är alltså inte här problemen kan finnas.

"Lönebildning" förekommer mer i den svenska diskussionen än kanske i något annat land. I en fungerande ekonomi är det viktigaste med löner inte att de "bildas" – utan att de sätts och att de utbetalas. "Wage formation" är den svenskifierade engelska term för det fenomen som är en del av den svenska problemet.

Vid sidan av den offentliga diskussionen om "lönebildningen" har fyra sprickor i den svenska muren blivit tydligare de senaste åren.

Den första är att ett antal avtal i oli-

ka branscher har medgivit större lokala "avvikelser" eller rättare sagt inga centrala avvikelser från det lokala självbestämmandet i företagen. De lokala facken och företagsledningen själva har gjort upp i allt större utsträckning.

Klarspråk från Thalén

Den andra sprickan i muren är den ökande andelen egenföretagare. I 1994 års valrörelses minst uppmärksammade men mest anmärkningsvärda uttalande – inte för att det var felaktigt utan för att det var klarspråk – framhöll socialdemokraternas Ingela Thalén i ett svar på en fråga från allmänheten i en dagstidning – och frågan gällde varför inte Sverige hade lagstadgade minimilöner – att minimilöner finns i avtalen och de som vill jobba till lägre löner har full möjlighet att göra det i Sverige genom att bli egenföretagare.

Ökningen av antalet engagerade i uthyrningsföretag är en tredje spricka i muren.

En fjärde av massmedia föga uppmärksammas spricka är den ökade förekomsten av vinstdelning till personalen i lönsamma företag. Sverige har inte liksom en del sydliga europeiska länder en dubbel lön i december, men flera svenska företag har genom vinstdelning kunnat lämna de anställda dubbel lön en månad på grund av vinstdelningen.

Sprickorna i muren är inte det enda som gör att muren börjar visa tecken på instabilitet. Muren blir alltmer belastad. Den höga arbetslösheten i Sverige, där en femtedel av den möjliga arbetskraften inte bidrar aktivt till produktionen, frestar på systemet. Sverige börjar delvis likna det a-kassebefästa fattighuset. Den andra påfrestningen på muren är den så kallade globaliseringen. Tag bort handelsinnehållet i globaliseringen och det finns ingen globalisering, som påverkar ekonomin. Om Finlands sak är vår, kunde svenska folket och dess regering själv besluta om under andra världskriget. Om Balti-

CARL-JOHAN WESTHOLM är VD i Svensk Handel.

kums löner skall bli våra, är däremot ingenting som regeringen eller folket beslutar om. Det är en fråga om ett otal affärsmässiga beslut, grundade på noggranna kalkyler.

Av detta skulle man kunna frestas till slutsatsen att den svenska lönebildningsmodellen håller på att falla samman. Men det är inte alldeles säkert. En mur behöver inte längre vara så hög, om det som den skall skydda krymper tillräckligt. Uppfinningsrikedomen och skaparkraften i Sverige är stor, men också de mentala blockeringarna, så det krävs vissa tydliga förändringar i landets ekonomiska och politiska ledning för att fundamenta ska ändras. Om och när det sker, är svårt att ha en bestämd uppfattning om.

Två slags konflikter

När jag av Svensk Tidskrift tillfrågades om att skriva en artikel om den framtida arbetsmarknaden och "lönebildningen" gör jag det med viss tvekan om att kunna säga något i prognosväg. Däremot vill jag lämna några enkla reflektioner.

Det har funnits två slag av konflikter som brukar tas upp. Den första är arbete kontra kapital. Många hävdar att kapitalet har blivit mindre viktigt, istället är det kunskapen, humankapitalet, som blir allt mer dominerande. Det är nog riktigt att humankapitalet blivit viktigare. Men i så fall inte enbart på bekostnad av kapitalet utan också av arbetet. Att tänka ut hur kapitalet bäst skall förräntas och hur arbetet bäst skall utföras, kan ge

oändligt mycket mer avkastning än åratals jobb med kapital och slit med arbete. Det paradoxala är att Sverige sedan decennier tillbaka har satsat en större andel av BNP på utbildning än många andra länder men tycks inte fått ut särskilt mycket mer. För den som anser att inte bara kvantitet utan också kvalitet är viktigt är det ingen överraskning. Men att innehav av realkapital eller finansiellt kapital skulle ha blivit ointressant är lika fel som att arbetet i sig skulle ha blivit ointressant. Den höga tekniska nivån, och den ökade mängden kunskap sammanlagt, har däremot förändrat förutsättningarna för organisationen av arbete och kapital.

Men en klassisk motsättning består. Fackliga organisationers möjligheter att vinna en arbetsmarknadskonflikt genom strejker mot arbetsgivarsidans lockouter är stora i Sverige. Obalansen mellan parterna är uppenbar. Dels har vi i Sverige lagar som ger facket övertag, dels har vi även här den ökande specialiseringen i arbetslivet, vilket gör att grupper kan nyckelstrejka, medan arbetsgivarna inte har möjlighet att nyckellockouta med samma effekt.

Jämsides med denna obalans mellan parterna pågår sedan länge en diskussion om graden av centralisering i förhandlingarna om löner och anställningsvillkor. Dessa två saker hänger ihop, om än något mindre entydigt. Man kan nog säga, att så länge den lagstiftningsmässiga obalansen består, spelar det inte så stor roll om förhandlingarna är centrala, för-

bundsvisa eller företagsvisa. Eller rättare sagt, en facklig minoritet kan driva fram en stor grad av centralism, därför att obalansen i konfliktreglerna ger minoriteten denna möjlighet. Samtidigt skulle centrala avtal inte kunna avvika alltför mycket från ett marknadsmässigt utfall, om partbalansen var jämnare. Då skulle nämligen det centrala avtalet i sitt innehåll vara tvunget att ta mer hänsyn till företagsvisa och individuella önskemål. Slutsatsen av detta är att det inte tjänar så väldigt mycket till att – eller åtminstone inte är lika viktigt – för arbetsgivarsidan att försöka decentralisera förhandlingarna som att försöka ändra konfliktreglerna. Det ena utesluter inte det andra, men det är bra att veta vad som är hästen och kärran.

Eller åtminstone veta vilken häst som är starkast.

Förändrad riksbanksroll

När det gäller utvecklingen av arbetsmarknaden är de viktigaste aktörerna sannolikt riksbanken, regeringen, facket, arbetsgivarna och massmedia.

Riksbankens roll har förändrats. Tidigare hette det vid avtalsrörelser att höga löner gav bara luft i lönekuverten. Det stämde, därför att den svenska riksbanken tryckte mer pengar. Men som en absolut sanning gäller det inte. Det är penningmängden och hastigheten i omloppet som bestämmer penningvärdet. Sedan något år tillbaka har riksbanken med riksdags och regerings medgivande ändrat sin politik. Skulle lönerna öka

mer än den reala ekonomin växer, kommer inte riksbanken att trycka mer pengar. Istället kommer lönsamheten i företagen att omedelbart minska, och fler blir arbetslösa.

”

Riksbankens nya politik är bra, men riksbanken spelar rollen för svagt. I själva verket skulle riksbanksledningen ha kunnat tagit scenen helt i anspråk.

”

Riksbankens nya politik är bra, men riksbanken spelar rollen för svagt. I själva verket skulle riksbanksledningen ha kunnat tagit scenen helt i anspråk. Långt innan den så kallade avtalsrörelsen börjat och under hand när lönekraven börjar formuleras från de fackliga organisationerna, hade den kunnat kalla olika fackliga ledare till möten på riksbanken, gärna ackompanjerat av presskonferenser i massmedias strålkastarsken, där riksbanken ställt ett antal frågor hur lönekraven både i procent och till utformning, hade varit förenliga med – inte inflationen – utan utveckling av svensk ekonomi när det gäller tillväxt, köpkraft och arbetslöshet. Tänk om riksbanken hade varit lika i centrum för fotoblixtarna vid sådana arrangemang som när det för några år sedan gällde att höja räntan till 500

procent! Orealistiskt? Javisst, men inte lika orimligt som att höja räntan till 500 procent, eller hur? Det orealistiska är alltid orealistiskt i förväg, det orimliga inträffar ändå ibland.

Regeringens roll kan enklast formuleras i förhållande till sk ”statlig inkomspolitik”. Men detta uttryck avses inte att staten har vissa inkomster och försöker föra en politik som påverkar dessa.

En statlig inkomspolitik innebär att regeringen tar aktiv del i förberedelserna och utformningen av löneförhandlingarna. Under Fälldin-regeringens tid gjordes vissa försök, bland annat med löften om sänkta inkomstskatter. Försöket föll inte väl ut och anges fortfarande inofficiellt som argument för den svenska regeringen att inte idag komma med sådana synpunkter. I stället kan regeringen Persson komma att sänka inkomstskatten efter det att avtalsrörelsen är klar. Hade ett sådant löfte givits i förväg, före avtalsrörelserna eller under dessa, hade kanske kraven från facken kunnat justerats ned. Skattebildningen är ett minst lika stort problem som lönebildningen.

Paradox om statlig inkomspolitik

Men än mer paradoxalt är att medan regering och allmän opinion tar avstånd från statlig inkomspolitik i Sverige, i bemärkelse att regeringen blandar sig i löneförhandlingarna, så accepteras det att regeringen tar det mesta av resultatet av löneförhandlingarna, oavsett nivå. Den svenska

modellen är alltså att regeringen är passiv åskådare till löneförhandlingarna men aktiv vid löneutbetalnings-tillfället.

Att en regering skulle vara aktiv vid löneförhandlingarna och ta en liten del av resultatet är ovanligt. Det logiska är väl snarare att om regeringen tar det mesta av ersättningen för ett jobb, bör den också engagera sig i löneförhandlingarna. När Sverige blev rikt, och fortfarande under Geijers och Kugelbergs era, gick det mesta av ersättningen vid förhandlingsbordet till de förhandlande parterna själva. Regeringen tog då inte heller särskilt stor del i förhandlingarna. Slutsatsen om regeringens roll är, att en stor statlig inblandning i resultatet också lätt leder till stor statlig inblandning i förhandlingarna. Verkligheten är till slut logisk.

Fackets roll kan vara trefaldig. Facket kan vara advokat, förhandlare och opinionsbildare. De svenska fackliga organisationerna, LO och andra, har i allmänhet varit duktiga advokater och goda förhandlare, i teknisk mening. Som opinionsbildare är LO närmast ett politiskt parti. LOs situation är allt annat än avundsvärd. LO befinner sig i ett moment 22. För att få påtagligt ökade reallöner för sina medlemmar över en längre tidsperiod, måste LO ändra sin analys och sina rekommendationer. Det betyder inte att LO måste ge upp sina fördelningspolitiska ambitioner, men LO behöver överge sina fördelningspolitiska förutfattade meningar. Det borde för LO vara viktigare att skatten

sänks för de egna medlemmarna än att skatten höjs för höginkomsttagare. Men för LO förefaller det vara tvärtom.

Med en tillväxt på 3,5 procent i ekonomin fördubblas levnadsstandarden på 20 år. LO måste göra klart för sig om det viktigaste är att minska rikedomerna eller minska fattigdomen. Det är en fråga om värderingar. Men om värderingen är att det viktigaste är att minska fattigdomen, då måste LO ändra sin politik. Men LO kan knappast göra det själv. Och LO kommer inte att lämna skyttegravarna om LO pressas allt mer ner i dem på grund av omvärldens reaktioner. I stället måste LO få hjälp att öppna sig mot omvärlden. Och LO är förvisso inte den enda grupp i Sverige som är isolerad och mest träffar de sina.

Ingen enkel arbetsgivarroll

Arbetsgivarnas roll är inte heller alldeles entydig eller enkel. För det första måste det göras skillnad om arbetsgivaren är ett privat företag eller offentlig arbetsgivare. Det sker alltför sällan. I en marknadsekonomi är rimligen det personliga ägandet lika viktigt att slå vakt om som arbetsgivarfunktionen som sådan. För det andra bör man skilja mellan arbetsgivare

som verkar på en konkurrensutsatt marknad och mellan offentliga ämbetsverk.

Men ett problem för arbetsgivaridan är – för det tredje – avvägningarna i det stora och det lilla perspektivet. Det stora är att förändra systemet, det lilla är att göra det bästa möjliga av läget. Det senare kan studeras i 1998 års avtalsrörelse, där 2,9 procent blev det mål som så småningom formulerades av Erik Åsbrink.

Det är naturligtvis bra om en arbetsgivar sida har ett mål. Men om målet är så fyrkantigt som en enda siffra för en genomsnittlig löneökning, då beror det kanske på att alla mer kvalificerade mål bedömts omöjliga att kommunicera. Och det är ju uppenbart för var och en att strukturen på ett avtal kan vara väl så viktig som procentsatsen. Vem köper ett hus på 100 kvm men struntar i om formen är 10X10 eller 1X100m?

Här ser man just också ett annat fenomen, nämligen hur mellan avtalsrörelserna arbetsgivarföreträdare av olika kategorier uttalar sig om obalansen mellan arbetsmarknadens parter, men när avtalsrörelsen börjar, dämpar denna kritik och i stället ikläder sig den klassiska förhandlarrollen,

som om partbalansen därmed för tillfället vore återställd. Det inbillar sig naturligtvis ingen av de agerande, men var och en tvingas agera utifrån sitt manus som inte är anpassat till de institutionella förhållandena. Hur länge det är hållbart är omöjligt att säga.

Fel skylla på massmedia

Massmedia, slutligen, speglar vad riksbank, regering, fack och arbetsgivare gör – och kan också påverka vad som görs. Men en stark ledarsats från någon av dem skulle få stort genomslag i massmedia. Det är alltså inte motiverat att skylla på massmedia i så stor utsträckning för sakernas tillstånd, som ofta görs.

Som alltid när det gäller verkligheten är det en samverkan mellan idéer, institutioner och enskilda individer som avgör utvecklingen. Idéer kommer ofta före institutioner, de senare speglar gårdagens idéer. Individerna företräder institutioner och idéer. Om tillräckligt mycket av framtidens idéer finns hos tillräckligt många individer kommer förändringarna snabbare. Om dessa individer dessutom har möjlighet att styra institutionerna, kan förändringar påskyndas istället för att försenas.